

нанівець можливість стати жертвою в тій чи іншій ситуації майже неможливо.

Негативні якості осіб, які займаються бродяжництвом, породжують негативні погляди, звички, що, своєю чергою, посилює несприятливі, негативні манери поведінки, знижує самокритичність і притупляє самоконтроль. Носій негативних якостей частіше від інших може допустити необережні, а інколи і провокаційні дії, здатні за певних умов спричинити негативну реакцію оточуючих [4, с. 83].

Враховуючи механізм індивідуальної поведінки осіб, які займаються бродяжництвом, при вчиненні злочину, можна дійти висновку, що жертвами кримінального насильства та інших протиправних діянь найчастіше стають особи, які мають аналогічні зі злочинцем характеристики, тобто жертви і злочинці є людьми одного й того ж соціального типу. Як правило, саме ця однотипність властивостей жертв злочинів виступає основою їх взаємовідносин, що базується на спільності інтересів, схильностей, звичок, уподобань, рівня освіти, стилю життя [2, с. 91].

Підсумовуючи, зазначимо, що для осіб, які займаються бродяжництвом і стали жертвами злочинів, характерною є наявність певного комплексу соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак, поява яких за певних обставин детермінує їх типову поведінку і пов'язану з цією поведінкою більшу ймовірність, ніж в інших осіб, стати жертвою злочину. Тому особи, які займаються бродяжництвом, через високий рівень віктимності, яка виражається в їх індивідуальній поведінці, обов'язково повинні перебувати в центрі уваги органів внутрішніх справ, а їх якості – враховуватись при розробці заходів віктимологічної профілактики.

Список використаної літератури:

1. Гришко О. До проблеми віктимності осіб похилого віку при вчиненні проти них злочинів / О. Гришко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 1. – С. 105-108.
2. Гумін О.М. Особливості кримінологічного аналізу жертв насильницьких злочинів / О.М. Гумін // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 83-92.
3. Корягіна А.М. Щодо визначення взаємовідносин жертви та злочинця / А.М. Корягіна // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 287-294.
4. Кримінологічна віктимологія : навч. посібник / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, В.В. Василевич. – К., 2006.
5. Солодовников С.А. Виктимное поведение и защита потерпевших от насильственных преступных посягательств // Преступное поведение. Новые исследования: сборник научных трудов, – М., 2002. – С. 244-250.
6. Пищенко Г., Мищенко С. Віктимологічні аспекти негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю // Право України. – 1998. – № 7. – С. 46-49.
7. Туляков В.А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы / Одесская национальная юридическая академия. – О., 2000.

Надійшла до редакції 25.12.2012

НЕКРАСОВ О.О., здобувач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.3

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВТЕЧУ З МІСЦЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО З-ПІД ВАРТИ (ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД)

Здійснено історико-правовий аналіз законодавства про кримінальну відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варті у дореволюційний період. Виокремлено періоди розвитку зазначеного інституту.

Ключові слова: історико-правовий аналіз, законодавство, кримінальна відповідальність, втеча, періоди.

Осуществлен историко-правовой анализ законодательства об уголовной ответственности за побег из места лишения свободы или из-под стражи в дореволюционный период. Выделены периоды развития исследуемого института.

Ключевые слова: историко-правовой анализ, законодательство, уголовная ответственность, побег, периоды.

The article is devoted to historical and law analysis of legislation about criminal responsibility for escape from place of imprisonment or under guard in a pre-revolution period. The periods of development of that legal institute are distinguished.

Keywords: historical and law analysis, legislation, criminal responsibility, escape, periods.

Важливим інструментом пізнання будь-якого правового інституту, в тому числі й кримінальної відповідальності за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти, була та залишається історія. Як зазначає Джеймс Ф. Стіфенс у своїй книзі “Історія кримінального права Англії”, будь-яка галузь права має складатися з трьох частин – минулого, теперішнього та майбутнього [1, с. 1]. Таким чином, історія кримінального права є частиною його теперішнього та майбутнього.

Висвітлюючи історичний аспект кримінальної відповідальності за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти, ми вважаємо за доцільне дотримуватися визначеної періодизації у розвитку зазначеного інституту. Серед таких етапів вітчизняної історії можна виділити такі: 1) дореволюційний; 2) радянський; 3) пострадянський.

На нашу думку, розгляд зазначеного питання через призму окремо взятого історичного періоду з його соціально-політичними особливостями дає можливість сформувати чітке уявлення про еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти, а також дозволяє раціональніше використовувати історично накопичений позитивний досвід та уникати помилок і прорахунків, допущених раніше.

Теоретичне підґрунтя дослідження питань кримінальної відповідальності за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти склали роботи відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Ю.М. Антоняна, Ю.В. Бауліна, О.М. Бандурки, В.Т. Білоуса, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, В.Б. Васильця, В.К. Грищука, І.А. Гельфанда, А.П. Гетьмана, В.В. Голіни, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, Т.А. Денисової, В.П. Ємельянова, З.В. Журавської, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, В.Є. Квашиса, О.Г. Колба, О.М. Костенка, Л.Г. Крахмальника, О.М. Литвинова, О.М. Литвака, С.Ю. Лукашевича, М.І. Мельника, П.П. Михайленка, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, М.І. Панова, В.К. Сауляка, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, П.Л. Фріса, С.І. Халимона, Ю.С. Шемшученка, В.І. Шакуна, С.С. Яценка та ін. Відзначаючи безперечну значущість раніше проведених досліджень, разом із тим, представляється, що вони не вичерпують кола питань, які вимагають свого вирішення. Донині малодослідженим залишається питання історико-правового аналізу законодавства про кримінальну відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти.

Дотримуючись вимог, що висуваються до обсягу публікацій такого роду, метою статті є здійснення історико-правового аналізу законодавства про кримінальну відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти у дореволюційний період.

Історико-правовий аналіз законодавства про кримінальну відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти видається доцільним розпочати з утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі – та дією першого законодавчого акта – Руської Правди. Аналіз системи покарань, передбачених Руською правдою, дозволяє дійти висновку, що законодавство періоду Київської Русі не передбачало покарання, пов’язаного з позбавленням волі, а за своїм змістом носило майновий характер та переслідувало мету поповнення державної скарбниці [2, с. 46-47]. Відповідно, і про кримінально-правову охорону порядку виконання зазначеного покарання не могло йти мови. Законодавство XV-XVII ст., що діяло на території України, в системі кримінальних покарань передбачало тюремне ув’язнення не як самостійний вид, а як елемент складової частини сукупного покарання. Першими державними нормативними актами, які визначили тюремне ув’язнення як самостійний вид покарання, стали Судебник 1550 р. та Соборне Уложення 1649 р. [3, с. 8]. Стаття 104 глави XXI “Про розбійні і татині справи” Соборного уложення 1649 р. установлювала кримінальну відповідальність воєвод, приказних людей, губних старост за незаконне звільнення “крадіїв, татей, чи розбійників та душегубців”, які трималися в тюрмі, “без государеву указу” та обернення їх насильно в холопів або селян. Причому було закріплено кримінальну

відповідальність не лише за незаконне звільнення засуджених за злочин, але й осіб, ув'язнених під варту: “А якщо до яких тюремних сидільців розбійна і татина и душегубна справа не дойде, то доведеться їх з тюрми відпустити” [4, с. 230].

Отже, в Соборному Уложенні 1649 р. уперше в історії вітчизняного кримінального законодавства закріплено відповідальність державних службовців – воєвод, службовців розбійного приказу і губних старост – за незаконне звільнення ув'язнених під варту і відпущених з тюремного ув'язнення. Цей злочин проти державної влади та інтересів державної служби був посадовим злочином. Незаконне звільнення відбувалося із зверненням осіб, які тримаються в тюремному ув'язненні, в холопів або селян, тут мав місце спеціальний випадок зловживання посадовими повноваженнями. Мотив цього діяння – корислива або інша особиста зацікавленість. Суб'єкт злочину спеціальний – державний службовець, наділений владними повноваженнями як з проведення слідства і судового розгляду, так і з виконання вироку про тюремне ув'язнення. Ця норма була прямою протилежністю втечі з місця позбавлення волі або з-під варти, де суб'єкт теж спеціальний – засуджений або особа, ув'язнена під варту.

Таким чином, власне складу втечі з місця позбавлення волі або з-під варти в Соборному Уложенні 1649 р. немає. Логіка законодавця очевидна: незаконне звільнення засуджених, осіб, які перебувають під вартою в тюрмі, є злочином, якщо це вчинюють посадові особи, в обов'язки яких входить тримання цих осіб у тюрмі або контроль за їх триманням. При цьому державні службовці керуються корисливою або іншою особистою зацікавленістю. Не встановлено відповідальність за це інших осіб, а тим більше самих засуджених або ув'язнених під варту.

Наступним значним кроком законодавчої влади у сфері правової регламентації покарання у виді позбавлення волі було прийняття Уложення про покарання кримінальні та виправні від 15 серпня 1845 р. [5, с. 598-1010]. У цьому нормативно-правовому акті імперської доби законодавець для опису ознак об'єктивної сторони досліджуваного нами складу злочину намагається використати юридичні терміни (наприклад, “які втекли з ув'язнення”, “ув'язнені або які перебували під вартою»). З'являється і сам термін “втеча” [6, с. 256].

У статті 335 Уложення закріплюється кримінальна відповідальність за незаконне ненасильницьке звільнення або вихід ув'язнених, поєднане із “зламом тюрми чи іншого місця ув'язнення” [6, с. 256]. Цей злочин посягає не лише на порядок управління, але і на державну власність, а також тілесну недоторканість і здоров'я персоналу тюрем та інших місць ув'язнення. Ознакою злочину, передбаченого частиною третьою цієї статті, є “злам, виконаний без всякого насилля проти варти для звільнення ув'язнених” [6, с. 256]. Отже, не визнається злочином незаконне звільнення засуджених і ув'язнених під варту з пошкодженням тюрем і застосуванням насильства.

Стаття 336 Уложення встановлювала кримінальну відповідальність засуджених і ув'язнених під варту за втечу, поєднану з пошкодженням місць ув'язнення і насильством проти персоналу тюрми або іншого місця ув'язнення. Цей злочин, як і злочин, передбачений ч. 1 ст. 335 Уложення, також посягав на три об'єкти: порядок управління, державну власність і здоров'я персоналу місць ув'язнення – суб'єкт уже не загальний, а спеціальний (засуджений або ув'язнений під варту). Ознаки ч. 2 ст. 336 тотожні ознакам ч. 2 ст. 335 Уложення. А в ч. 3 ст. 336 Уложення визначено кримінальну відповідальність за втечу з ув'язнення без насильства проти варти.

Таким чином, у ч. 3 ст. 336 Уложення законодавцем уперше сформульовано норму, що встановлювала кримінальну відповідальність за втечу засуджених або ув'язнених під варту. При цьому під втечею визнається незаконне самовільне залишення засудженим місця позбавлення волі, не поєднане з пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони і застосуванням насильства до персоналу місць позбавлення волі і попереднього ув'язнення.

На нашу думку, абсолютно обґрунтованим був підхід законодавця: якщо визнавати злочином незаконне звільнення засуджених або ув'язнених під варту будь-якими іншими особами, то необхідно визнавати суспільну небезпеку і в незаконному самозвільненні засуджених або ув'язнених під варту. По суті, йдеться про те ж діяння, різними є лише суб'єкти злочину.

У 1885 р. було прийнято нову редакцію Уложення про покарання кримінальні та виправні. Глава 5 “Про злам тюрем, увод и втечу тих, хто перебували під вартою чи надзором” містила 10 статей, які детально описували склади втечі, що умовно можна поділити на три групи залежно від суб'єкта злочинного посягання: 1) злочини, вчинені самими ув'язненими; 2) злочини, вчинені особами, які сприяли звільненню ув'язнених; 3) злочини, вчинені особами,

які перешкоджають “пійманню злочинців, що втекли з-під варти” [7].

Професор Імператорського московського університету С.В. Познишев давав характеристику цих злочинів. Так, основним безпосереднім об’єктом були інтереси правосуддя у сфері кримінально-правових відносин, а додатковими об’єктами – здоров’я і тілесна недоторканість персоналу тюрем або відносини державної власності. До злочинів проти правосуддя С.В. Познишев відносив приховування, звільнення арештантів, а також неправдиву заяву, лжедонос і лжесвідчення [8, с. 395-412]. Об’єктивна сторона злочину, визначеного у ст. 311 Уложення, полягала у втечі засуджених з-під варти або з місць ув’язнення. Злочин вважався закінченим з моменту самовільного незаконного залишення місця відбування покарання. Як відзначав С.В. Познишев, “для складу злочину не має значення, звільнено арештованого під час руху з-під варти чи з місця ув’язнення” [8, с. 410]. Суспільна небезпека злочину пов’язувалася, перш за все, зі способом вчинення злочину: з насильством над вартою, зломом місця ув’язнення, а також убивством і підпалом. Наслідки втечі законодавцем не визначалися як обов’язкові ознаки об’єктивної сторони. Форма вини – прямий умисел. На це вказують як спеціальний суб’єкт, так і ознаки суб’єктивної сторони, що припускають активні вольові дії. Мотив і мета не визначалися законодавцем як обов’язкові ознаки суб’єктивної сторони. Суб’єкт злочину був спеціальний – засуджений до позбавлення волі. Кримінальна відповідальність за втечу з насильством над вартою арештанта, який перебував під слідством або до виконання вироку, встановлювалася у ст. 312 Уложення. Таким чином, у рамках цього законодавчого акта кримінальна відповідальність за втечу засуджених до позбавлення волі та осіб, ув’язнених під варту, встановлювалася в різних нормах. Аналогічну кримінально-правову характеристику втечі давав і С. Будзінський [9, с. 103-105].

У зв’язку з реформуванням на початку ХХ ст. кримінального законодавства слід відзначити Кримінальне уложення 1903 р. [10, с. 175-274], що, на думку творців, мало замінити існуючі нормативно-правові акти у кримінально-правовій сфері того часу (Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. та Статут про покарання, що накладаються мировими судьями 1864 р. [11, с. 401-418]). Однак, незважаючи на високий рівень законодавчої техніки, повністю Кримінальне уложення 1903 р. не було введено в дію.

Глава VII “Про протидію правосуддю” Уложення містила цілий ряд статей (173-177), які встановлювали кримінальну відповідальність за втечу [12, с. 332]. Перш за все, було змінено видовий об’єкт. Закономірно, що після судової реформи 1864 р. видовим об’єктом був уже не порядок управління, як це було в Уложенні 1845 р., а цілі і завдання правосуддя у сфері кримінально-правових відносин. Професор М. С. Таганцев так коментував зазначений законодавчий підхід: “При складанні Уложення ці випадки віднесено до глави про протидію правосуддю... з таких міркувань: по-перше, протидія правосуддю складає лише спеціальний вид посягань на порядок управління... по-друге, ... нормальним випадком буде саме звільнення арештантів, які перебувають під слідством чи засуджені; по-третє... сутність даного проступку, який визначається лише наміром протидіяти успішному відправленню правосуддя, охороні суспільного ладу і спокою” [12, с. 332].

Таким чином, основний безпосередній об’єкт визначався як цілі і завдання правосуддя у сфері кримінально-правових відносин. Додатковим об’єктом виступали відносини державної власності або тілесна недоторканість і здоров’я персоналу місць позбавлення волі або місць утримання під вартою. Це тлумачення основного безпосереднього об’єкта змусило законодавця більш виважено підійти до сукупності кримінально-правових норм і визначення окремих елементів складів злочинів, перш за все об’єктивної сторони.

Професор М.С. Таганцев так роз’яснює позицію законодавця: “Для кримінальної відповідальності за самозвільнення необхідно є наявність таких умов: по-перше, щоб для такого звільнення було скоєно тим, хто звільняється, пошкодження пристосувань, які запобігають втечі, або самої будівлі тюрми, або іншого місця ув’язнення, де перебував винний; по-друге, відповідальність за самозвільнення може мати місце у тому випадку, якщо його було досягнуто насиллям над охороною” [12, с. 335]. Вчений, надаючи кримінально-правову характеристику втечі, визначає її як самовільне незаконне залишення місця відбування покарання, пов’язаного з позбавленням волі або місця попереднього ув’язнення, а також незаконне самозвільнення арештованого з-під варти. Тому втеча може бути вчинена з тюрми, з об’єктів роботи, під час пересилки, з кабінету слідчого тощо. Моментом закінчення цього злочину визнається момент, коли арештований або засуджений самовільно залишив місце позбавлення волі або поперед-

нього ув'язнення, або вже вийшов з-під контролю варти.

Причому кримінально караною визнавалася лише закінчена втеча, замах же на втечу не карався і тягнув за собою лише застосування дисциплінарних стягнень. Втеча не визнавалася триваючим злочином. Форма вини – прямий умисел. Мотиви можуть бути різними, а мета прямо витікає з ознак об'єктивної сторони – активна протидія відправленню правосуддя (або призначенню покарання, або виконанню вироку суду, що набрав законної сили).

Основні недоліки позиції законодавця в Уложенні 1903 р. зводяться, на наш погляд, до того, що, по-перше, нелогічним є визнання простої втечі дисциплінарним проступком при одночасному визнанні сприяння втечі злочином; по-друге, недоцільним є віднесення до суб'єктів злочину осіб, адміністративно арештованих; по-третє, не було вироблено чіткої позиції законодавця в тому, що вважати “втечею”. Так, у ст. 175 цього Уложення втечею визнавалося як самовільне незаконне залишення засудженим поселення, так і самовільне повернення в місце поселення осіб, які були відпущені на законних підставах.

Таким чином, розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти у дореволюційний період проходив у два основні етапи: 1) кримінальна відповідальність за втечу була вперше встановлена законодавцем в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р.; 2) другим етапом розвитку кримінального законодавства про кримінальну відповідальність за втечу стали норми Кримінального уложення 1903 р.

Список використаної літератури:

1. Stephens J.F. A History of the Criminal Law of England. – London, 1996. – Vol. 1.
2. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навч. посібник / Музиченко П.П. – [6-те вид., перероб. і доп.]. – К., 2007.
3. Іваньков І.В. Тюремні установи України в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX – середина XX ст.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / І.В. Іваньков. – К., 2005.
4. Российское законодательство X-XX веков : акты Земских соборов : в 9-ти томах. Т. 3 / отв. ред.: Маньков А. Г. ; под общ. ред. О. И. Чистякова. – М., 1985.
5. Высочайше утвержденное Уложение о наказаниях уголовных и исправительных от 15 авг. 1845 г. // Полное собрание законов Российской империи (1825-1881). – Том 20 (1845). – Часть 1. – Закон № 19283 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.
6. Российское законодательство X-XX веков : Законодательство первой половины XIX века : в 9-ти томах. Т. 6 / отв. ред. : Маньков А.Г. ; под общ. ред. О.И. Чистякова. – М., 1988.
7. Таганцев Н.С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Таганцев Н.С. – [5-е изд., доп.]. – СПб., 1886.
8. Познышев С.В. Особенная часть русского уголовного права. Сравнительный очерк важнейших отделов особенной части старого и нового Уложений / Познышев С.В. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М., 1909.
9. Будзинский С. Уложение о наказаниях. С комментарием, заключающим толкование важнейших статей, неразработанных кассационною практикою, дополнения, объяснения и изменения в применении к Варшавскому судебному округу / Будзинский С. – Варшава, 1892.
10. Высочайше утвержденное Уголовное Уложение от 22 марта 1903 года // Полное собрание законов Российской империи (1881-1913). – Том 23 (1903). – Часть 1. – Закон № 22704 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.
11. Высочайше утвержденный Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями от 20 нояб. 1864 года // Полное собрание законов Российской империи (1825-1881). – Том 39 (1864). – Часть 2. – Закон № 41478 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.
12. Уголовное Уложение 22 марта 1903 г. С мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии, Представления Министерства в Государственный Совет и журналов – особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания Государственного Совета. – СПб., 1904.

Надійшла до редакції 26.12.2012

